

Kulturna saradnja – primeri iz prošlosti.

Jugoslovenske izložbe 1904-1912

Kulturna saradnja na Balkanu

Tokom 19. veka počelo je nacionalno buđenje u čitavoj Evropi. Na čelu gotovo svakog nacionalnog pokreta bili su umetnici, pre svega književnici, muzičari, ali nisu zaostajali ni slikari i vajari. Period romantizma doneo je nove, nacionalne teme koje su budile nadu u nacionalno ujedinjenje mnogih naroda. Još u prvoj polovini 19. veka slovenski živalj na teritoriji Habzburškog carstva video je svoj put u saradnji i uzajamnoj pomoći. Ilirski pokret, nastao 1830. godine je okupio južnoslovenske narode na tlu Austrijskog carstva. Vođa pokreta bio je književnik Ljudevit Gaj, a pokret se najviše razvio na tlu današnje Hrvatske. Oslonac i podršku su očekivali od Srbije, tada jedine slobodne zemlje na Balkanu. Sa njima su sarađivali Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić, vodeći srpski književnici. Vuk Karadžić i Ljudevit Gaj su radili na tome da ostvare potpuno jedinstvo srpskog i hrvatskog jezika i pravopisa. Pokret je zabranjen 1848. godine.

U isto vreme razvija se i pokret panslavizma koji je želeo da obezbedi emancipaciju, nacionalnu i državotvornu, zapadnih i južnih Slovena, pre svega onih koji su živeli u okviru Habzburškog carstva. Pokret je uobličen na Prvom sveslovenskom kongresu 1848. godine u Pragu, sa ciljem da se prvo slovenski element u okviru austrijske države osamostali i ujedini. Ovakav opšti slovenski pokret nije mogao da bude uspešan jer je brzo naišao na političke i verske prepreke.

Zbog nemogućnosti da se u okviru panslovenskog pokreta ujedine svi Sloveni, počelo se sa regionalnim povezivanjima. Ideje o jedinstvenom jeziku, ali i zajedničkoj kulturi, sličnim običajima južnih Slovena, razvijale su se i u kasnijim vremenima. U ovom periodu Kneževina Srbija, potom od 1882, godine Kraljevina Srbija postala je za okolne narode Pijemont ne samo u političkom,

već u kulturnom smislu. Iako se i sama borila sa velikim problemima, niskom stopom pismenih, velikim siromaštvom, pomagala je sve pokrete i ideje koji su promovisali južnoslovensko zajedništvo.

Prva Jugoslovenska izložba

Za Kraljevinu Srbiju 1904. godina je bila veoma važna. Posle nasilnog zbacivanja dinastije Obrenović i ubistva kralja Aleksandra i kraljice Drage Obrenovića, politički ugleda Srbije je u Evropi bio na najnižem nivou. Mnoge zemlje su gotovo prekinule diplomatske odnose, pa je nova dinastija Karađorđevića na čelu sa kraljem Petrom I morala da učini mnogo na tome da povrati ugled zemlji. U 1904. godini obeležavano je 100 godina od Prvog srpskog ustanka protiv Turaka, koji je započeo 1804. godine predvođen Đorđem Petrovićem Karađorđem. Taj nadimak koji su mu nadenuli Turci, a znači Crni Đorđe, čitava porodica je preuzela kao prezime, a kralj Petar I je bio njegov unuk. Zbog toga je planirana velika proslava u okviru koje će biti izvršeno i krunisanje novog srpskog kralja Petra I Karađorđevića. Pored mnogih svečanosti koje su planirane, organizovano je i mnogo kulturnih događaja, a najznačajnija je bila Prva jugoslovenska izložba.

Prva ideja o organizaciji jedne regionalne izložbe, koja će se zalagati za zajedničke južnoslovenske ideje, došla je od strane srpska omladina. Studentsko društvo „Pobratimstvo“¹ iz Beograda obratilo se svojim vršnjacima Bugarima, Hrvatima i Slovencima i pozvalo ih na saradnju. Zajedničkim snagama su počeli da izdaju časopis „Slovenski Jug“, a objavljivali su i posebna izdanja u istom duhu. Mada je prvobitno zamišljeno da se organizuje veliko predstavljanje dostignuća iz oblasti prosvete, umetnosti, industrije, zanatstva, poljoprivrede, narodne radinosti, nedostatak novca, prostora i vremena naterali su organizatore da svedu izložbu na samo jednu oblast – umetnost². Na ovu inicijativu je odgovorio dr Miloje Vasić, tada pomoćnik čuvara Narodnog muzeja u Beogradu, preporučivši im da organizuju jednu jugoslovensku umetničku izložbu u Beogradu³. Tu ideju su studenti odmah prihvatili i počeli da preko svojih omladinskih veza ispituju teren i mogućnosti za organizovanje izložbe. U početku je njihova delatnost, zbog političkih prilika, bila skoro tajna, bez mnogo javnih obaveštenja. Cilj je bio da celu organizaciju na sebe preuzme omladina, kako se ne bi povezivala sa državnim organima Kraljevine

¹ „Pobratimstvo“ je udruženje studenata Velike škole koje je nastalo 1867. godine. U časopisu koji su povremeno štampali objavljivani su prvi naučni i književni radovi studenata.

² D. Tošić, *Uloga Velike škole u pripremama Prve jugoslovenske umetničke izložbe*, [u:] *Univerzitet u Beogradu 1838-1899*, red. Č. Popov, N. Vučić, Beograd 1988, s. 41-43.

³ M. Vasić, *Jugoslovenska umetnička izložba*, „Srpski književni glasnik“ XIII, 87-2, Beograd 1904, s. 108.

Srbije. Međutim, kada je stvoren izložbeni odbor, samo kao savetodavni organ, u kome su bili priznati stručnjaci koji bi omladincima davali smernice u stručnom pogledu, postavilo se pitanje ko u stvari organizuje izložbu. Izložbeni odbor je imao 17 članova i činili su ga ugledni profesori Velike škole, između ostali i dr Marko Leko, rektor Velike škole, profesor Jovan Cvijić, Mihailo Valtrović, čuvar Narodnog muzeja, Simo Matavulj, književnik, Steva Todorović, slika, Đorđe Jovanović, vajar, dr Miloje Vasić i drugi⁴. Oni su svojim značajnim delim i autoritetom stali iza organizatora izložbe. Tako je ova akcija studenata postala „diplomatski prihvatljiva“ javna manifestacija⁵.

Omladina je nastavila da radi na organizovanju izložbe šaljući pozive umetnicima koje su potpisali samo studenti, ali nisu dobili odgovor. Jedna njihova delegacija je krenula u Zagreb, Ljubljanu i Sofiju kako bi se lično uverili zbog čega im niko nije odgovorio. U Zagrebu su sumnjali da omladina može da uspešno izvrši posao oko ovakve izložbe, naročito po pitanju garancija za savesno čuvanje i transport umetničkih predmeta. Tražili su da se na poziv potpišu i svi članovi Izložbenog odbora, što bi bila garancija da će sve proteći u najboljem redu. U Ljubljani su bili oduševljeni idejom, ali je došlo do razlaza između samih ondašnjih umetnika jer starija generacija nije verovala da slovenački omladinci imaju dovoljno iskustva i znanja da izvrše odabir umetničkih dela. Delegacija koja je otišla u Sofiju dobila je uveravanja da će bugarski umetnici učestvovati i nisu imali nikakvih primedbi.

Cilj koji su studenti u pozivu na izložbu tada formulisali nije za ovih, više od 100 godina, izgubio na aktuelnosti:

Velikoškolska omladina, ubeđena da će mali balkanski narodi, a prvenstveno Jugosloveni, samo udruženi moći izdržati utakmicu sa mnogo većim i kulturnijim zapadnim narodnostima, stavila je sebi u zadatak rada širenje, a po mogućnosti i ostvarenje, ideje zbliženja i što tešnje veze na svima poljima kulturnog života svih balkanskih naroda, a na prvom mestu Jugoslovena⁶.

Troškove transporta i osiguranja snosio je Odbor u Beogradu, dok je izbor i broj umetničkih dela koja će biti poslana, kao i njihova tematika, ostavljen samim izlagačim. U Sofiji, Beogradu, Zagrebu i Ljubljani osnovani su posebni odbori od tamošnjih umetnika koji je bio prvi žiri i vršio je odabir radova koji će biti poslani na izložbu. U Beogradu je osnovan još jedan odbor koji je imao funkciju ocenjivačkog odbora – žirija, koji će izabrati dela koja će se otkupiti i nagraditi. Zbog političke situacije u regionu, naročito u odnosu na Austro-Ugar-

⁴ Arhiv Srbije, Fond ministarstva prosvete, f. 61, r.2/1904.

⁵ K. Pavlović, *Cilj otvaranja prve jugoslovenske izložbe*, „Zbornik za likovne umetnosti” 7, Novi Sad 1971, s. 377.

⁶ D. Tošić, op. cit., s. 40.

sku monarhiju, studenti nisu u svom pozivu isticali da je vreme održavanja ove izložbe povezano bilo kojim delom za proslavu stogodišnjicu od početka Prvog srpskog ustanka.

Omladina je otvaranje izložbe povezala sa održavanjem Jugoslovenskog omladinskog kongresa. Međutim, krunisanje kralja Petra I i državne svečanosti koje su organizovane, a koje su prethodno bile predviđene za avgust, pomerene su na 20, 21. i 22. septembar, upravno u dane neposredno posle otvaranja Prve jugoslovenske umetničke izložbe. Termin izložbe je već bio određen za 18. septembar, pa je ovo pomeranje dovelo omladince u nezgodnu poziciju, a čak se postavilo i pitanje održavanja izložbe. To je organizatorima donelo nove muke, jer je izgledalo kao da se Prva jugoslovenska izložba otvara u čast dinastičke proslave Karađorđevića. Bugarski umetnici su napomenuli da nemaju ništa protiv da učestvuju u proslavi godišnjice ustanka, ali da ne žele da učestvuju u „veličanju krunisanja Srpskog kralja“⁷. Za razliku od njih slovenački umetnici i drugi predstavnici su učestvovali i u proslavi i u ceremoniji krunisanja, a na odlasku su preko srpske štampe uputili i pismo zahvalnosti⁸. Omladinci su uspeali na kraju da pomire sve ciljeve i interese. Neposredno pre otvaranje izložbe održan je Južnoslovenski omladinski zbor, što je najavljeno i organizovano uporedo sa pripremama za izložbu. Na zboru su predstavljeni referati o stanju kulture kod Srba, Bugara, Hrvata i Slovenaca⁹. Na kraju je doneta odluka:

Srpska, bugarska, hrvatska i slovenačka omladina, sakupljena na ovom prvom kongresu u Beogradu, izjavljuje jednodušno da smatra rad oko kulturnog jedinstva sviju Južnih Slovena svojim najprečim narodnim poslom i poziva sve južnoslovenske prosvetne institucije, književnike i umetnike da svoje delovanje stave na široki plodonosni osnov kulturne uzajamnosti i jedinstva Južnih Slovena¹⁰.

Tako su se opet na jednom mestu i na istom zadatku našli omladina i umetnici u prvim redovima. U isto vreme, u septembru 1904. godine u Beogradu je održana i Skupština srpskih lekara i prirodnjaka, na kojoj su učestvovali osim srpskih, hrvatski, slovenački, bugarski i češki lekari i prirodnjaci. Tek posle

⁷ M. Vasić, op. cit., s. 112.

⁸ *Jugoslovenska umetnička izložba*, „Nova Iskra” god. VI, br. 9, septembar 1904, s. 283-285: „Ovi dani neka zadobiju po plodovima svojim historičku važnost i tvrdi realni temelj realne jugoslovenske uzajamnosti. Upoznavajmo se, proučavajmo jedan drugoga dubokim zanimanjem, onda ćemo se moći istinski ljubiti; onda tek bićemo braća jedne misli, jedne duše, istih ciljeva i istih pobjeda”.

⁹ Na kongresu je govorio hrvatski političar i publicista Stjepan Radić koji je izneo da Jugoslovene smatra jednim narodom, ali je to mišljenje promenio do 1914. godine. Bio je osnivač i vođa Hrvatske seljačke stranke i protivnik ujedinjenja 1918, tražeći da Hrvati dobiju pravo na samoopredeljenje. Njegovo ranjavanje i smrt 1928. u jugoslovenskom parlamentu bio je povod za uvođenje Šestojanuarske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića.

¹⁰ V. Carićević, *Srpski i Južnoslovenski omladinski zbor u Beogradu*, „Brankovo kolo” br. 39, Sremski Karlovci 1904, s. 1227.

toga su i političari počeli da više pažnje obraćaju na pitanje južnoslovenstva, što je svoje potpuno političko ostvarenje imalo stvaranjem Jugoslovenskog odbora 1915. godine i potom stvaranje prve jugoslovenske države 1918. godine.

Prva Jugoslovenska izložba je priređena je u petnaest prostorija na drugom spratu Velike škole, u Kapetan Mišinom zdanju u kome se danas nalazi Univerzitet u Beogradu. Izložbu je 18. septembra otvorio kralj Petar I Karađorđević, a trajala je do 18. oktobra 1904. Među učesnicima izložbe bili su tada najznačajniji umetnici, slikari, vajari, primenjeni umetnici, štampari. U srpskom odeljenju izložbe bili su predstavljeni radovi 28 autora, a među njima su bili: Paja Jovanović, Uroš Predić, Đorđe Jovanović, Nadežda Petrović, Beta i Rista Vukanović, Marko Murat i drugi. Jedan od izlagača bio je i Božidar Karađorđević, rođak srpskog kralja, praunuk Karađorđa, koji nije bio umetnik po obrazovanju, ali ga je njegova naklonost i veština, posebno prema primenjenoj umetnosti, svrstala u red umetnika koji su sa zapaženim uspehom izložili svoje radove. U posebnom odeljenju su bili izloženi radovi učenika Srpske slikarske škole iz Beograda, kao i studenata koji su se školovali na slikarskim akademijama u Minhenu i Parizu, kako bi se i ovom prilikom dao prostor novim naraštajima koji su i organizovali ovu izložbu. Zaključak je bio da se srpskom slikarstvu sprema dobar podmladak¹¹.

U bugarskom odeljenju su bili izloženi radova 26 umetnika. Mada je bugarska likovna scena bila mlada, još uvek u začetku, radovi njihovih umetnika bili su zapaženi. Raznorodni stilovi i uticaji i sa zapada i sa severa su bili očigledni. Od bugarskih umetnika izlagali su A. Vješin, Ivan Mrkvić, N. Mihailov i drugih. U hrvatskom odeljenju su izlagali Vlaho Bukovac, Ivan Meštrović, Robert Auer, Branimir Šenoa, Josif Bauer, Robert Frangeš i još 15 umetnika. Najviše umetnika, njih 29 bilo je zastupljeno na slovenačkom odeljenju, a među radovima se našao i jedan rad Antona Ažbea. Umetnici su izlagali po nekoliko svojih radova, tako da je bilo ukupno izloženo preko 500 eksponata¹². Bile su izložene slike, skulpture, predmeti primenjene umetnosti, skice za ćilime, nakit i druge upotrebne predmete, arhitektonski projekti, pozorišne zavese, medalje, diplome i „ex-libris“.

Ovo je bila jedna „pokazna“ izložba koja nije mogla da ima zajedničku umetničku koncepciju, već je na jednom mestu prikazala stvaralaštvo umetnika koji su delili slične političke ideje. Interesantno je da su prvi stručni tekstovi koji govore o impresionizmu pojavili u Srbiji upravo povodom ove izložbe.

¹¹ B. Popović, *Prva Jugoslovenska Umetnička Izložba*, „Srpski književni glasnik” XIII, Beograd 1904, s. 543.

¹² *Katalog izloženih umetničkih dela na I. Jugoslovenskoj Umetničkoj Izložbi u Beogradu*, Beograd 1904. U samom katalogu je navedeno da na izložbi učestvuje 104 izlagača sa 458 eksponata, međutim, prijave za učešće na izložbi su primane do pred samo otvaranje, pa je stvarni broj umetnika i eksponata bio veći.

Nadežda Petrović¹³ je pokušala da objasni postupak i cilj ovog novog pravca, koji je u Francuskoj već bio na zalasku, ali je na ovim prostorima tek počinjao i to uvezen iz Nemačke, sa primesama secesije. Umetničke kritike ove izložbe, kao i utisci samih izlagača bile su različite, kretale su se od odobravanja do ozbiljnih umetničkih analiza prikazanih radova. Umetnička dela su mogla da se podele u tri glavna umetnička pravca: dela sa istorijskom tematikom zasnovana na narodnom epu, kakvih je bilo najviše među srpskim delima, potom dela neoimpresionizma i impresionizma sa elementima naturalizma, a treću grupu su činila dela artističko-salonske umetnosti, kakvih je najviše bilo među hrvatskim izlagačima¹⁴. Međutim, i pored različitih pogleda na umetnički nivo, svi su se slagali u jednom, svrha izložbe je bila ispunjena, a jugoslovenska ideja prihvaćena i ostvarena kroz umetničko i kulturno zajedništvo. Ova izložba je bila istovremeno „poslednja stranica u knjizi umetnosti XIX veka i uvodna u odnosu na modernu umetnost“ za sve umetnike koji su tada izlagali¹⁵.

Izložbu je pratio katalog sa popisom svih umetnika i opisom dela koja su izložena. Veliki broj Beograđana i gostiju prestonice je posetio izložbu, na kraju je zabeleženo da je izložbu posetilo preko 10.000 ljudi. To je vrlo impozantna cifra, ako se ima u vidu da je Beograd u toj godini imao oko 70.000 stanovnika. Ovo je ujedno bila i prva velika likovna izložba održana u Beogradu, jer pre nje su u prestonici Srbije likovne izložbe bile retko organizovane i na njima su izlagali obično jedan ili dva umetnika. Likovna kritika, tada još u povoju u Srbiji, dala je nekoliko značajnih tekstova o ovoj izložbi, a najstručniju ocenu izložbe su dali slikarka Nadežda Petrović i književnik i profesor Bogdan Popović. Kritičarima je ova izložba bila dobar poligon na kome su mogli da bez pristrasnosti daju ocenu trenutne srpske umetničke scene, pa je tako Nadežda Petrović ocenila da po umetničkoj vrednosti srpski odeljak dolazi na treće mesto, izuzimajući stvaralaštvo Paje Jovanovića koji je već tada bio evropski poznat i priznat umetnik. Pa vrlo kritički zaključuju:

Mlada slikarska umetnost kod nas, kao i kod Bugara, stoji još na slaboj podlozi, sa tom razlikom što umetnost kod Bugara stoji na plećima mladih ljudi, a kod nas bogme i na staračkim nogama¹⁶.

¹³ Nadežda Petrović (1874-1915) – slikarka. Završila je Višu žensku školu u kojoj je kasnije i radila. Bila je učenik slikara Đorđa Krstića, a potom je otišla u Minhen u Slikarsku akademiju. Putovala je po Italiji i duže vreme boravila u Parizu. Bila je jedan od organizatora prve Jugoslovenske izložbe 1904. Pisala je kritike i recenzije u *Delu*, *Bosanskoj vili* i *Novoj iskri*. Učestvovala je s Picasom, Matisom i Marijom Loransen, na jednoj od prvih izložba fovista. U Balkanskim radovima i Prvom svetskom ratu bila je na frontu kao bolničarka. Umrula je u Valjevskoj bolnici od pegavog tifusa.

¹⁴ N. Petrović, *Prva Jugoslovenska umetnička izložba*, „Delo“ god. IX, knj. 32, Beograd 1904, s. 409.

¹⁵ K. Ambrozić, *Prva jugoslovenska umetnička izložba u Beogradu 1904*, „Istorijski glasnik“ 2, Beograd 1971, s. 104.

¹⁶ N. Petrović, op. cit., s. 122.

Najznačajnije i najmonumentalnije delo koje je, po pisanju svih kritičara, a i oceni publike, bilo izloženo bilo je „Krunisanje Dušanovo“ Paje Jovanovića. Na kraju je odlučeno da se otkupi 133 radova što je iznosilo gotovo četvrtinu svih izloženih radova. Od srpskih umetnika je otkupljeno 39 radova, od Hrvata 43 rada, od Slovenaca 21 rad, a isto toliko i od bugarskih umetnika. Suma za otkup ovih radova je bila vrlo visoka, iznosila je 48.500 dinara¹⁷. Srpski kralj Petar I je otkupio 41 rad u iznosu od 23.585 dinara¹⁸. Kralj je tom prilikom odlikovao nekoliko umetnika koji su učestvovali na ovoj izložbi. Uprava Narodnog muzeja je takođe otkupila nekoliko radova sa izložbe u nameri da otvori novo odeljenje – Jugoslovensku galeriju. Kritičari su dali svoj sud o kvalitetu izložbe, koju je doduše bilo teško oceniti s obzirom na broj učesnika, ali i veliku raznorodnost tema i umetničkih stilova. Ovo je ipak bila izložba koja je imala za cilj da upozna sa raznorodnim umetničkim delovanjem, da spaja, a ne da se takmiči i rangira umetnike po vrednosti njihovih radova. Još jedan cilj je ova izložba ispunila time što je na najočigledniji način uspeła da obavesti i informiše javnost, da svojim prestižnim značajem izazove ljude koji nikada do tada nisu videli ovakvu umetničku izložbu, da dođu i pogledaju je. Omanja umetnička publika koja je do tada postojala u Beogradu, ovog puta je porasla do neverovatne cifre, započeto je školovanje i informisanje novog kruga poštovaoca umetnosti. Zbog toga što je likovna umetnost univerzalna, njoj nisu smetnja jezici, različita pisma, različiti pravci. Ona govori jednim jezikom, svima razumljivim i zato je idealna kao umetnost koja spaja. Izložba je, prema rečima kritičara, takođe pokazala da je često upravo ono „što nam je najbliže i najsrodnije, često najmanje poznato“, što je u potpunosti opravdalo organizovanje ovakve izložbe¹⁹. Posebnu pohvalu su zaslužili, ali i dobili omladinci koji su za nepunih pet meseci uspeali da od početne ideje, preko pregovora i dogovora, mnogih nesporazuma i problema, na kraju uspešno organizuju izložbu koju danas, u mnogo tehnološki naprednijem vremenu, uz svu pomoć modernih saobraćajnih i komunikacijskih mreža, teško da bi neko mogao da ostvari.

Tokom održavanja Prve jugoslovenske izložbe razgovarali su umetnici o načinima i mogućnostima dalje saradnje. Kako je deo umetnika školovan u inostranstvu, jedan deo je učio u ateljeu Antona Ažbea u Minhenu, poput Nadežde Petrović, imali su slične umetničke stilove i stavove, učeći u vreme nastanka secesije. U ateljeu Antona Ažbea u Minhenu Nadežda je tokom svojih usavršavanja upoznala Ivana Grohara, Riharda Jakopića i Matiju Jama, dok se kasnije povezala i sa Ivanom Meštrovićem i drugim hrvatskim umetnicima.

¹⁷ *Statistički godišnjak Kraljevine Srbije 1905*, knj. X, Beograd 1907; Poređenja radi, 100 kg pšenice je u tom trenutkom koštalo oko 11 dinara, jedna ovca 6,70 dinara, krava 85,73 dinara.

¹⁸ K. Ambrozić, op. cit., s. 93.

¹⁹ M. Šević, *Prva jugoslovenska umetnička izložba*, „Letopis Matice srpske“ knj. 228, Novi Sad 1904, s. 136.

Tada su pored slikarskih tema pokrenuli i druge teme koje su ih povezivale. U toku trajanja Prve jugoslovenske izložbe tri već afirmisana umetnika, srpska slikarka Nadežda Petrović, hrvatski vajar Ivan Meštrović i slovenački slikar Rihard Jakopič inicirali su stvaranja jednog umetničkog udruženja koje su nazvali Prva jugoslovenska kolonija. Smatrali su da će njihove zajedničke ideje o jugoslovenstvu i srodne umetničke sklonosti moći da uspešno ujedine u radu ove kolonije. Svoju ideju su i ostvarili i 30. jula 1905. godine su u blizini Niša, u selu Sićevo organizovali prvi susret, prvu koloniju. Posle uspešnog rada umetnici su organizovali izložbu u Beogradu 1907. godine.

Svest o sličnostima, ne samo umetničkim i jezičkim do koje se dolazilo tokom 19. veka, sada je ujediniła kulturnu elitu čitavog regiona. Želja da se ekonomskim i kulturnim vezama razvije i svest o etničkoj bliskosti, zajedničkom jeziku i interesima južnoslovenskih naroda, dobila je u Prvoj jugoslovenskoj izložbi svoj prvu, jasnu i javnu manifestaciju. Naravno, ideje zajedništva, pripadništva jednoj široj zajednici, prihvaćena prvo posebno od pisaca, pesnika i umetnika polako je prodirala i u šire krugove. Nije zato čudno što se upravo ovih dana ponovo upravo među vodećim srpskih, hrvatskim i bosanskim umetnicima ponovo pojavljuje ideja o jednom, zajedničkom jeziku i kulturnom prostoru.

Jugoslovenske izložbe do 1912

U toku održavanja Prva jugoslovenske izložbe umetnici su se družili, razmenjivali ideje i pravili planove za buduću saradnju. Uporedo sa osnivanjem kolonije tekli su razgovoru i o stvaranju jednog saveza umetnika, udruženja jugoslovenskih umetnika. Ovi razgovori su nastavljeni krajem decembra 1904. godine u Sofiji kada je rešeno da se Druga jugoslovenska izložba organizuje u tom gradu. Tada su umetnici rešili i da formiraju federativno udruženje umetnika koje je nazvano „Lada“²⁰, a čija je prva sednica održana 29. decembra 1904. Cilj ovog saveza je bio „opšta borba svih južnoslovenskih umetnika na polju likovne delatnosti, za razvoj narodnog duha i osećanja za umetnost“. Među osnivačima „Lade“ bili su Robert Frangeš Mihanović, Ferdo Vesel, Đorđe Jovanović, Rista Vukanović, Oton Iveković, Rudolf Valdec, Ivan Mrkvička, Anton Mitov, Jaroslav Vješin i Haralambi Tačev. Svoje ciljeve članovi „Lade“ usmerili su ka organizovanju i učestvovanju na Jugoslovenskim izložbama²¹.

Druga jugoslovenska izložba bila je priređena u avgustu 1906. godine u Sofiji. Ovo je bila prva zajednička izložba Saveznog jugoslovenskog udruže-

²⁰ Lada je staroslovenska boginja ljubavi, lepote i leta.

²¹ R. Vučetić, *Jugoslavenstvo u umjetnosti i kulturi – od zavodljivog mita do okrutne realnosti (Jugoslovenske izložbe 1904-1940.)*, „Časopis za savremenu povijest“ god. 41 (3), Zagreb 2009, s. 705.

nja „Lada“, jer više organizatori nisu bili studenti, već umetnička udruženja. Međutim, već tada je došlo do problema i različitih mišljenja u okviru saveza umetnika okupljenih u društvu „Lada“. Jedan deo umetnika je počeo da zagovara ideju da umetnici u sklopu ovog saveza moraju da zadrže plemenska i nacionalna obeležja, što je bilo suprotno od osnivačkih ideja i ideja integralnog jugoslovenstva koju je zagovarala druga grupa umetnika i tražila da se u okviru udruženja na ističu plemenske oznake. Različita politička mišljenja i pogledi na jugoslovensku ideju, doveli su do izlaska dela umetnika iz ovog saveza i to onog dela koji je zagovarao integralno jugoslovenstvo, a među njima su bili Nadežda Petrović, Ivan Meštrović, Rihard Jakopić, Emanuel Vidović, Ferdo Vesel i Ivan Grohar. To je svakako oslabilo uticaj i svrhu postojanja ovog saveza i uticaja njihovih izložbi²².

Treća jugoslovenska izložba je bila organizovana u Zagrebu u maju 1908. godine i na njoj su učestvovali samo umetnici društva „Lada“²³. Zbog izostanka svih značajnijih umetničkih imena, broj izlagača je ovog puta bio oko 70, a broj izloženih radova je iznosio 284.

Saradnja južnoslovenskih umetnika nastavljala se i van priređivanja izložbi. Na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine u Srpskom paviljonu su bili izloženi i radovi hrvatskih i slovenačkih umetnika. Poslednja predratna izložba je organizovana u Beogradu 1912. godine. Prvobitno je bilo predviđeno da se Četvrta jugoslovenska izložba priredi u Ljubljani, ali je složena politička situacija izazvana aneksijom Bosne i Hercegovine i preteći odnos austrijskih vlasti prema svemu što je nosilo jugoslovenski predznak onemogućio da se izložba priredi u tom gradu. Zato je Beograd opet bio centar okupljanja jugoslovenski orijentisanih umetnika. Ovog puta je učestvovalo više udruženja: Savez „Lade“, Društvo hrvatskih umjetnika Medulić, Društvo bugarskih umjetnika, Društvo srpskih umetnika, Odeljenje prijavljenih umetnika i Srpsko, hrvatsko i slovenačko odeljenje za arhitekturu²⁴. Iako je hrvatskim umetnicima direktno prećeno da će se njihov odlazak u Beograd smatrati neposlušnošću prema austro-ugarskoj vladi, oni su došli u velikom broju²⁵.

Posle rata su organizovane samo još dve izložbe 1922. u Beogradu i 1927. godine u Novom Sadu, ali sada u novoj, zajedničkoj jugoslovenskoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Učesnici su bili samo umetnici sa teritorije nove države, a cilj i sadržaj izložbi su bili u skladu sa novom političkom stvarnošću.

²² L. Trifunović, *Srpsko slikarstvo 1900-1950*, Beograd 1973, s. 450.

²³ M. Ćurčin, *Treća jugoslovenska umetnička izložba u Zagrebu*, „Srpski književni glasnik“ XX, 10, 1908, s. 779-784; idem, *Treća jugoslovenska umetnička izložba u Zagrebu (2)*, „Srpski književni glasnik“ XX, 11, 1908, s. 860-864.

²⁴ *Četvrta Jugoslovenska umetnička izložba*, katalog izložbe, Beograd 1912.

²⁵ R. Vučetić, *Jugoslavenstvo u umjetnosti i kulturi – od zavodljivog mita do okrutne realnosti (Jugoslovenske izložbe 1904-1940.)*, „Časopis za savremenu povijest“ god. 41, 3, Zagreb 2009, s. 706.

Pored organizovanja jugoslovenskih izložbi u periodu između 1904. i 1906. godine, kada je ideja o zbližavanju jugoslovenskih naroda i stvaranju jedinstvenog kulturnog prostora bila na vrhuncu, održane su i druge kulturne i političke manifestacije sa jugoslovenskom konotacijom. Pored Kongresa jugoslovenske omladine održana su i četiri kongresa pisaca i novinara iz Srbije, Hrvatske, Slovenije i Bugarske²⁶. Cilj svih ovih sastajanja bio je isti kao i cilj Prve jugoslovenske izložbe:

Izložbama, a preko njih i umetnicima, zadatak je da kao nosioci one velike ideje pođu u borbu protiv plemenske podvojenosti, i da svojim radom učine da se na umetničkim delima njihovim ogledaju osobine njihovih plemena, ali da ipak nose na sebi jugoslovenski karakter²⁷.

Posle okupljanja na jugoslovenskim izložbama veze među umetnicima su postale dublje, razgranatije i donele su sveobuhvatni prikaz umetničkog stvaralaštva i različitih umetničkih pravaca koji su u tom trenutku postojali. Umetnici i književnici su uvek bili avangarda i predvodnici novih društvenih tokova. Ovo što je jedan od autora naveo pre više od sto godina važi i danas:

Ideja južnoslovenske zajednice daje ovim izložbama naročito značaj; mi pratimo s pažnjom rad naših umetnika i zato, što su oni naša avangarda, i mi smo upravo više njihova savest nego njihova kritika²⁸.

Osim umetnika i među drugim udruženjima i grupama osećala se potreba bliže saradnje i upoznavanja. Tako su se i ženske organizacije, sa već dobrim i razgranatim vezama često sastajale, ne samo na međunarodnim kongresima, već su organizovale i pojedinačne posete i izložbe. Savez ženskih društava u Češkoj je 1908. godine u Pragu organizovao Kongres češko-slovenskih žena, a potom, naredne 1910. godine i veoma zapaženu i posećenu izložbu „Srpska žena“. Na izložbi koja je organizovana u palati Lucern u Pragu bila su zastupljena sva srpska ženska društva iz Kraljevine Srbije, Vojvodine, Bosne s Hercegovinom, Stare Srbije, Hrvatske sa Slavonijom, Dalmacije, Crne Gore i Makedonije²⁹. Žene su i u međuratnom periodu nastavile uspešnu saradnju u okviru Male Antante žena i Jedinstva slovenskih žena.

Sjajne poruke koje je na kraju svog pregleda Prve jugoslovenske izložbe napisao Bogdan Popović, profesor, književnik, književni kritičar, ostaju univerzalna poruka i za buduće naraštaje:

U našoj jugoslovenskoj zajednici, mi treba da se uzajamno podstičemo na pregnuće i istrajnost, da podsećamo jedni druge na dužnosti, a svaki od

²⁶ Ibidem, s. 704.

²⁷ M. Vasić, op. cit., s. 116.

²⁸ M. Čurčin, *Treća jugoslovenska umetnička izložba u Zagrebu*, „Srpski književni glasnik“ XX, 10, 1908, s. 781.

²⁹ S. Trojanović, *Srpska žena u Pragu 1910*, Beograd 1910, s. 4.

svoje strane, kad god može, da uzima inicijativu. Jedni ne treba da čekaju druge; ne treba da drže da ni oni ne moraju ništa preduzimati kad to drugi ne čine. Na protiv, baš kad na drugoj strani osete zastoje, ili malodušnu tromost, ili ravnodušnost nerazvijene svesti, onda je trenutak da pregnu, da druge podstaknu i povuku za sobom. U našoj zajednici, kao što to biva i u drugima, to će učiniti oni koji budu najkulturniji. To je, u ostalom, njihova dužnost, kao što je i njihova povlastica³⁰.

Na kraju se od ideja o jugoslovenstvu došlo i do stvaranja zajedničke, jugoslovenske države. Život u, prvo Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 1918, pa Kraljevini Jugoslaviji od 1929. i najzad u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji do 1991. godine nametnuo je zajednički jezik, nazvan u drugoj polovini 20. veka srpsko-hrvatskim jezikom. Kulturni prostor je postao jugoslovenski, ali je sve to prekinuto ratovima 90-ih godina prošlog veka. Stvoreni su posebni jezici, posebni kulturni prostori omeđeni granicama novih država. Teška politička pitanja koje je izazvao rat na prostoru bivše Jugoslavije rešavana su teško i sporo. Prostor novih država za umetnike predstavlja ograničenje, suženi prostor delovanja i razmene ideja. Univerzalnost umetnosti i njenih ciljeva i ovog puta je postala predvodnica ka novoj saradnji. Prvi, najteži koraci, izazvali su na svim stranama osporavanja, napade i otvaranje još nezarađenih ratnih rana. S druge strane, deo javnosti je pozdravljao gostovanja pozorišta iz, do juče neprijateljskih država, koncerte, zajedničke filmske projekte. Upornim nastojanjima umetnika da prekorače granice, stvarne i umišljene, rezultirao je promenom klime u svim zemljama iz regiona. Danas, gostovanja srpskih umetnika u Hrvatskoj ili u nekoj drugoj zemlji, i obratno, nije više tema dana u medijima. To je uloga koju umetnici, kao stvaraoci univerzalnih vrednosti, moraju da predvode i ukažu put kojim i ostali treba da idu.

Pokret južnih Slovena koji su težili upoznavanju i zbližavanju, prerastao je kasnije i u politički program, koji se tragično završilo za sve narode ovog regiona. Pokazalo se i ovog puta da se i najbolje ideje mogu zloupotребiti. Cilj zacrtan pre više od sto godina nije se ni do danas promenio, samo su promenjeni termini koji označavaju univerzalnost umetničkog, naučnog i kulturnog stvaralaštva koje nikada nije moglo da bude plodno u zatvorenom i ograničenom prostoru. Upoznavanje i shvatanje različitosti je prvi korak u prihvatanju i razumevanju drugačijih kultura i običaja, ali i prvi korak ka izbegavanju iracionalnih sukoba.

³⁰ B. Popović, *Prva Jugoslovenska Umetnička Izložba*, „Srpski književni glasnik” XV, Beograd 1905, s. 66.

Cultural collaboration – examples from the past Yugoslav exhibitions 1904-1912

The first Yugoslav exhibition was held in Belgrade, 1904. Until First World War, there had been three more held in Sofia, Zagreb and again Belgrade. These exhibitions played a significant part in bringing the artists and people from different nations together, under the idea of creating a unique cultural space. Over 90 artists participated in the first Yugoslav exhibition, from Serbia, Bulgaria, as well as Croatia and Slovenia which were then a part of the Austro-Hungarian Empire. These exhibitions were accompanied by cultural events such as the Congress of Yugoslav Youth, meetings of writers and journaists. The main goal of these cultural activities was the attempt to create one unique cultural space, which would exceed the national borders. Even today, these examples from the past are guidance for building better neighbourly relations, learning from mistakes of the past, pointing out misconceptions and using these as good and informative guideposts.